

ПРОБЛЕМА САМОВИЗНАЧЕННЯ І РОЗВ'ЯЗАННЯ ПИТАННЯ ПРО ДЕРЖАВНУ ПРИНАЛЕЖНІСТЬ ЗАКАРПАТТЯ ПІСЛЯ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Закарпаття як найзахідніша частина українських земель, автохтонне населення якого складало русини-українці, до розпаду Австро-Угорської монархії входило до її складу під назвою Угорська Русь. Наприкінці жовтня 1918 р. внаслідок воєнної поразки у Першій світовій війні та під тиском національно-визвольної боротьби народів, які населяли Австро-Угорщину, одна з наймогутніших в Європі монархій розпадається. На її руїнах в результаті національно-демократичних революцій виникають нові держави – Австрія, Угорщина, Чехословаччина та Королівство сербів, хорватів і словенців. Проголошують Західно-Українську Народну Республіку галицькі українці, за рахунок територій колишньої монархії відроджується Польща, розширюється Румунія. Відкриваються можливості для національного самовизначення і перед закарпатськими русинами-українцями, які зазнавали значних утисків з боку угорської влади, що проводила щодо них політику мадяризації, особливо після 1867 р. Щоправда, розв'язання питання про самовизначення й державно-правовий статус Закарпаття ускладнювалося військово-політичною ситуацією в краї та загостренням міжнародних відносин навколо нього після розпаду Австро-Угорщини, а також розходженнями й суперечностями щодо шляхів його вирішення серед малочисельної місцевої інтелігенції і громадсько-політичних діячів, їх недосвідченістю, на відміну від провідників інших пригноблених народів монархії, та неготовністю закарпатського суспільства в цілому до швидких кардинальних рішень і дій в цьому напрямку.

Після початкового хаосу й невизначеності в перші місяці після розпаду Австро-Угорської монархії в Закарпатті відбувається помітне політичне піднесення. В процесі обговорення наболілих питань розвитку Закарпаття на численних мітингах, народних зборах поступово викристалізуються все більш чіткі політичні орієнтації щодо майбутнього краю. Оскільки плебісцит чи референдум в Закарпатті у той час не проводився, то найбільш певним показником суспільної думки стосовно самовизначення й державності краю були багаточисельні резолюції, звернення й петиції різних народних (руських) рад. Вони масово створювалися на місцях наприкінці 1918 – на початку 1919 рр. в ході буржуазно-демократичної революції в Угорщині як органи політичного життя різних прошарків населення краю, що висували злободенні соціальні та національно-культурні вимоги, в тому числі щодо нового державного статусу Закарпаття. Найбільш впливовими серед народних рад краю виявились Пряшівська, Хустська і Ужгородська, які, проте, дотримувалися різних позицій.

Аналіз рішень та резолюцій народних рад на Закарпатті показує, що головний, визначальний напрям політичної орієнтації русинів-українців краю був проукра-

їнський. Єднання зі своїми братами-українцями по той бік Карпат, злуки з Україною (причому як з УНР в Києві, ЗУНР у Львові (Станіславі), так і з радянською Україною в Харкові) вимагали численні ради, починаючи з Старолюбівнянської (пізніше – Пряшівської), що прийняла одне з перших таких рішень ще 8 листопада 1918 р. – «Маніфест до русинів Угорщини», і до історичної за своєю значимістю резолюції Всенародного з'їзду (конгресу, зборів) угорських русинів 21 січня 1919 р. у Хусті¹.

Це бажання закарпатців вийти зі складу Угорщини і возз'єднатися зі своїми братами-українцями було цілком природним, обумовленим етно-історичними й національно-культурними факторами. До цього їх спонукали також й інші обставини. По-перше, важке соціально-економічне становище в краї (масове безробіття і злидні, безземелля і великі податки тощо), який протягом століть займав останнє місце в економічному розвитку Угорщини і з якого, зокрема, чи не половина населення – понад 300 тис. чол. – до Першої світової війни виїхала за океан у пошуках праці². По-друге, повне політичне безправ'я: у Закарпатті не було жодної політичної партії чи організації, які б захищали права й інтереси, потреби корінного українського населення краю. Більше того, до 1918 р. цей край не мав визначених кордонів і навіть своєї назви. Були визначені лише жупи-комітати (їх було 9), у яких проживали «угорські рутени» чи «карпаторусини», як називалося місцеве населення в Угорщині. По-третє, напередодні і під час Першої світової війни у Закарпатті відбувалася посилена мадяризація українського населення. Майже повністю була змадяризована інтелігенція, що складалася переважно із священиків, вчителів та дрібних службовців, були закриті школи з народною (українською) мовою навчання, заборонено руський алфавіт та календар, які нагадували б українцям про їх слов'янське походження, здійснювалася мадяризація назв міст і сіл, особистих прізвищ корінних мешканців. По-четверте, мобілізація угорцями чоловічого населення краю, репресії проти нього та воєнні дії в Карпатах під час війни вщент розорили Закарпаття.

І, нарешті, наприкінці 1918 р. в Закарпаття повернулося понад 5 тис. закарпатців – військовослужбовців колишньої австро-угорської армії, що знаходилися в полоні в Росії, зокрема на Україні. Вони стали свідками революційних подій, відчували до себе прихильне ставлення з боку східних братів-слов'ян і здебільшого були «пройняті більшовицькими ідеями». Колишні військовополонені активно включилися в суспільно-політичне життя краю, зокрема, були ініціаторами створення в селах і містах Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів, що вимагали проведення революційних перетворень та возз'єднання Закарпаття з Україною і Росією, де «дають селянам панські й державні землі»³. Наприклад, в селі Ясіня на Мараморощині 8 листопада 1918 р. на загальних зборах населення за ініціативою колишніх солдатів австро-угорської армії на чолі з С.Клочураком було обрано Українську Народну Раду, її Головну управу і різні комісії, а також прийнято рішення про з'єднання з Україною⁴.

Однак українська орієнтація не була єдиною в Закарпатті: були й інші погляди щодо майбутнього краю. Зокрема, досить широкі верстви інтелігенції та переважно міського населення – угорців, євреїв, німців, змідризованих русинів Ужгорода, Мукачеве, Берегове – прагнули залишити Закарпаття у складі Угорщини. Тим більше, що в країні в результаті буржуазно-демократичної революції була повалена монархія і 16 листопада 1918 р. проголошена Угорська Народна Республіка. До влади прийшов ліберальний уряд на чолі з М.Карої, програма якого передбачала «всім народам надати максимальну волю та права, але в єдиній Угорщині»⁵. Так, створена на початку листопада 1918 р. в Ужгороді так звана «Рада угорських рутенів», куди увійшли переважно священики греко-католицької церкви, ухвалила рішення про цілісність Угорщини і програму розвитку Закарпаття в її складі із забезпеченням прав «нашого угоруського народу»⁶.

Подібні рішення в листопаді – грудні 1918 р. було схвалено на зборах у Мукачеві, Берегові, Вілоку та інших населених пунктах Закарпаття. А в західних регіонах краю, зокрема на Пряшівщині, було чимало тих, хто вимагав приєднання до Чехословаччини. Нарешті, були і такі політичні діячі (у східних районах краю), які доводили доцільність приєднання Закарпаття до Румунії або створення окремої держави русинів⁷.

Не було єдності щодо долі Закарпаття і серед чисельної, особливо у США (близько 400 тис. чол.) карпаторуської еміграції, яка у 1918–1919 рр. проявила неабияку політичну активність і відіграла досить значну роль у вирішенні питання про державну належність і статус рідного краю. Зокрема, у середовищі закарпатської еміграції в США були досить впливові сили, які виступали за приєднання Закарпаття до Росії і лише жовтневий більшовицький переворот і вихід Росії із світової війни зробили їх наміри примарними. Були прихильники воз'єднання Закарпаття з Україною, а також і ті, що відстоювали необхідність залишення Закарпаття у складі Угорщини чи створення незалежної держави.

На травень 1918 р. припадають перші контакти лідерів закарпатської еміграції з провідниками національно-визвольного руху чехів і словаків, зокрема з Т.Масариком, який перебував тоді в США, і починає визрівати чехословацький варіант щодо майбутнього Закарпаття. Згодом прийняття підкарпатських русинів до «Демократичної унії Середньої Європи», утвореної в жовтні 1918 р. у Філадельфії, переговори керівників Американської Народної Ради угорських русинів з головою Унії Т.Масариком і президентом США В.Вільсоном сприяли тому, що під час плебіситу, проведеного в США 13 листопада 1918 р., 67,2 % представників закарпатської еміграції проголосували за приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах широкої автономії (за об'єднання краю з Україною висловилося 28,5 % делегатів, за його повну незалежність – 2,5 %, а за залишення в складі Угорщини – лише 0,8 %) ⁸.

Щоб зберегти у цій складній ситуації Закарпаття у складі Угорщини, уряд М.Карої змушений був швидко реагувати на розвиток подій. На початку грудня 1918 р. він опублікував указ про право всіх неугорських народів на самовизна-

чення і, зокрема, призначив уродженця Закарпаття О.Сабова спеціальним міністром у справах русинів. О.Сабову було доручено разом зі створеною в Будапешті проугорською Руською Народною Радою підготувати законопроект про автономію Закарпаття. Для обговорення й схвалення законопроекту про утворення в складі Угорщини нової адміністративної одиниці – Руської Країни, 10 грудня в Будапешті було скликано нараду. На неї прибуло майже 200 представників закарпатської інтелігенції (за деякими даними в нараді всього брало участь близько 500 делегатів, серед яких були професори університету, державні службовці, священики й вчителі)⁹.

Це зібрання ще раз засвідчило розходження в поглядах і водночас зростання національної самосвідомості та активізацію політичних позицій передової інтелігенції Закарпаття. Більшість учасників наради піддала критиці законопроект й вимагала його обговорення та вирішення долі рідного краю в самому Закарпатті, зокрема, на народних зборах в Мукачеві або Хусті. Хоч угорський уряд і погодився на це, але під впливом посилення на той час антиугорських настроїв в закарпатському суспільстві, що засвідчили, між іншим, рішення про злуку з Україною народних зборів (рад) в Хусті, Сваляві, Мараморош-Сігеті та інших містах Закарпаття, 21 грудня 1918 р. видає «Закон № 10 “Про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині”»¹⁰.

Цим актом, що набув чинності в день його опублікування, передбачалось створення із жуп Мараморош, Угоча, Берег і Унг, заселених русинами, так званої автономної Руської Країни (щодо впорядкування території, заселеної також переважно русинами в жупах Земплин, Шарош, Абауй-Торна та Спіш, і на яку претендувала Словаччина¹¹, то це питання залишалось відкритим до укладення загального миру). В законі підкреслювалося, що «нації русинів (рутенів), що проживають в Угорщині, належить повне право самоврядування в питаннях внутрішньої адміністрації, юстиції, освіти, виховання, релігії і використання мови як в законодавстві, так і в управлінні» і що «Руська Країна всі свої автономні справи вирішує власними органами».

Декларувалося, що державні землі, шахти, ліси переходять у володіння законного представництва руської політичної нації, але залишаються власністю Угорщини. Закон визначив таку структуру законодавчих органів Руської Країни: верховна влада належить руським народним зборам, що обираються на підставі загального, таємного, рівного і прямого голосування. Спільні з Угорською Народною Республікою справи (закордонні, військові, фінансові, господарські, цивільно-громадянські й кримінально-правові тощо) вирішує угорський парламент, в якому мають бути представлені й депутати від Руської Країни. Виконавчими органами управління автономного краю стали створене в Будапешті під керівництвом О.Сабова міністерство Руської Країни та адміністрація, очолювана губернатором. Ним був призначений адвокат А.Штефан. Адміністрація Руської Країни, місцем перебування якої стало Мукачево, знаходилася під наглядом й контролем міністерства в Будапешті¹².

Закон № 10 УНР був, безперечно, кроком вперед у розвитку угорської державності – вперше за майже тисячолітній період співжиття угорців й русинів в одній державі ним де-юре надавалися автономні права закарпатським русинам-українцям. Однак автономія, переважно культурно-національна, що надавалася закарпатцям цим законом, була досить обмеженою. Адміністрація автономного краю знаходилася під постійний контролем міністра Руської Країни, що повинен був «керувати автономними справами» із Будапешта і був підзвітний уряду УНР, а більшість принципово важливих справ державного будівництва залишалася в компетенції угорських властей. Як зазначав один із учасників тих подій закарпатський дослідник І.Кондратович, «ся автономія була лиш на папері, бо мадяри в дійсності не хотіли видати владу (imperium) до рук руського міністра»¹³. Не була чітко визначена законом й територія Руської Країни як один із необхідних атрибутів державності: до автономії були включені лише чотири із восьми жуп Закарпаття, а вирішення долі інших територій відкладалося на потім.

Тому не дивно, що закон про автономію Закарпаття в складі Угорщини не знайшов підтримки у більшості населення краю, яке після багатовікового угорського поневолення втратило будь-яку довіру обіцянкам Будапешта. В містах і селах Закарпаття ширився рух за проведення реформ в галузі сільського господарства й промисловості, за демократизацію суспільного життя і кардинальне вирішення питання про належність краю. Повсюдно лунали вимоги про приєднання Закарпаття до України¹⁴. А в Ясиню, де серед населення панували найбільш радикальні настрої, в кінці грудня 1918 р. навіть відбулося антиугорське повстання і 8 січня 1919 р. Українська Народна Рада проголосила самостійну й незалежну Гуцульську Республіку та у спеціальному зверненні закликала населення Закарпаття до збройного опору угорському пануванню. Це звернення закінчувалося словами: «Най живе один великий український народ від Тиси аж по Чорне море і гори Кавказ! Най живе і пишається наша велика одноцільна Українська Республіка!»¹⁵.

Слід наголосити: виникнення українських державних утворень – УНР, а згодом і ЗУНР, було тим зовнішнім чинником, що сприяв зростанню української національної свідомості серед закарпатців, підживлював українську політичну орієнтацію в краї. Українські політичні сили завжди настоювали на тому, що Закарпаття, чи «Угорська Русь» як воно тоді називалось, має входити до складу української держави. Це засвідчують, наприклад, документи, прийняті Українською Національною Радою у Львові 13 листопада 1918 р., а також політична, моральна й навіть військова допомога уряду ЗУНР українським силам Закарпаття. Зі свого боку представники УНР теж відстоювали історичне й природне право цього краю перебувати у складі української держави. Про це йшлося і на переговорах української делегації з Центральними державами у Брест-Литовську, і в історичному Акті про Злуку українських земель, і в дипломатичних нотах представників УНР учасникам Паризької мирної конференції¹⁶.

Однак, найвагомішим й історично обумовленим виявом національно-державницьких змагань корінного населення Закарпаття, його проукраїнських симпатій стали Всенародні збори угорських русинів-українців, що відбулися 21 січня 1919 р. в Хусті. Підготовка до їх скликання розпочалася після звернення Мараморош-Сігетської Ради до інших народних рад Закарпаття 18 грудня 1918 р., в якому, зокрема, зазначалося: «Треба нам зійтися на великі збори до Хуста у вівторок, 21 січня 1919 року. Там ми скажемо, з ким маємо жити. Запрошуємо на ті збори увесь руський народ. Просимо кожную сільську і кожную громадську Раду, щоб на ці збори вислала... своїх послів-делегатів, котрих народ обере... Обранці мають принести від сільської Ради посвідчення, що вони є послами... Це тут зробим – як маємо жити подумаєм, аби наші нащадки на нас не нарікали. Щоб ми славу і честь заслужили руським народом і перед усім світом. Покажимо, що і ми такі люди, як другі! Самі будуймо свою майбутність!»¹⁷. У відповідь на це звернення, в якому пропонувалося від кожної тисячі жителів обирати одного делегата, повсюдно на Закарпатті наприкінці 1918 – на початку 1919 років проходили збори. На них обирались делегати на з'їзд у Хусті з настановою вимагати приєднання краю до України.

Незважаючи на різні труднощі як військово-політичного, так й економічного характеру, на 21 січня 1919 р. до Хусту прибуло 420 чоловік, делегованих від 175 (з понад 400) населених пунктів Марамороського, Березького, Угочанського та Ужанського комітатів Закарпаття, а також близько тисячі гостей з навколишніх сіл. Отже, якщо ці збори в Хусті і не були справді всенародними (адже делегати представляли лише частину населення Закарпаття – переважно його центральні та східні райони), все ж безперечним є факт, що вони стали найбільш представницьким політичним форумом закарпатців в доленосний для їх краю час¹⁸.

Доступні джерела, насамперед спогади учасників тих подій, свідчать, що на зборах панували урочиста обстановка й однастайність настроїв їх учасників. Так, один з очевидців згадує: «Голова зборів, доктор Михайло Брашайко (адвокат з Рахова, голова Хустської Народної Ради. – С.В.)... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Угорщини? Чи, може, до Чехо-Словаччини? Чи до України? – До України! – закричали делегати»¹⁹. Практично кожен, хто виступав, рішуче вимагав возз'єднання Закарпаття з Україною.

У зв'язку з цим слід зазначити, що для переважної більшості закарпатців Україна з її столицею – древнім Києвом – була державою, де споконвіку жили їх брати по крові. Один із активних учасників тих подій в Закарпатті А.Штефан у своїх спогадах з цього приводу писав: «Київ – святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом. Київ – це таїна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця тайна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла – стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті»²⁰.

Історична за своїм значенням резолюція Хустського з'їзду була прийнята одногосно і складалася, як свідчить наведений без скорочень дослідниками Закарпаття лише в останні роки «Протокол всенародних зборів угро-руського народу», з семи пунктів:

«І. Всенародні збори угорських русинів-українців з дня 21-го януара 1919 року висказують з'єднати всіх русинів-українців з комітатів Мараморош, Угоча, Берег, Унг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна і прилучення русинами-українцями заселених земель до Соборної України, просячи, щоби нова держава при виконуванні (переведенню) сеї злуки узгляднила особливе (окремішне) положення угорських русинів-українців. Для того Всенародні збори заявляють, що русько-українських нарид Угорщини X (десятий) закон про Руську Країну, даний в Будапешті з року 1918-го, не признають законом, бо повстав без його волі і без заступництва народу.

ІІ. З огляду на повисше рішення постановляють збори, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламенту.

ІІІ. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені русинами-українцями на Угорщині, і щоби засмотрили населення, живуче серед тяжких харчових відносин, поживою.

ІV. Всенародні збори витають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Югославян, Румунів, Поляків і Німців.

V. Дальше витають збори малярське народне правительство на демократичних основах, що признало право самоозначення (саморозпорядження) народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організованя его правдивої волі.

VI. Дальше висказують збори подяку всім державам Антанти і їх союзникам, що боронили демократичний їх рух і вибороли пригнобленим народам свободу і просять, щоби помогли здійснити ухвалу Всенародних зборів.

VII. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українську народню Центральну Раду із сто членів і уповномочують її заступати русинів на Угорщині все і всюди де сього потрібно проти інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу уважає за потрібне...

По сему одногосно вибрано Центральну Народну Раду. Председатель: Др. Михайло Брацайко. Заступники пред. Єміліян Невицький, духовник з Уяку (Шариш), Євген Пуза, сотник із Ізи і Іван Волощук, господар з Нанкова»²¹.

На Всенародних зборах в Хусті була сформована делегація у складі Є.Пузи, І.Климуша і С.Ключурака для ознайомлення української влади в Києві з волевиявленням закарпатців. Втїм, делегація змогла дістатися лише до Станіслава, де була прийнята головою Національної Ради ЗУНР Є.Петрушевичем, якому від імені закарпатських українців було передано «їхню тверду волю приєднати до України землю, на якій вони споконвіку живуть, як невід'ємну частку України»²².

За деякими даними, про рішення Хустського з'їзду було повідомлено і Київ, зокрема телеграмою від Ю.Брацайка, і навіть владу радянської України в Харкові²³. Наступного після Хустських зборів дня, 22 січня 1919 р., на Соборній

площі в Києві, де відбувався історичний акт Злуки, представники ЗУНР вже говорили і від імені Закарпаття, хоча про рішення закарпатців в Хусті могли ще й не знати.

Проте цим історичним рішенням українського народу не судилося тоді втілитися в життя: доля Закарпаття, зокрема, була вирішена за його межами і вирішальний вплив на це мали зовнішні, геополітичні фактори.

Після Першої світової війни проблема Закарпаття набула досить широкого міжнародного звучання: чимало держав претендували на присутність в цьому важливому геополітичному регіоні й були зацікавлені у вирішенні питання про державну належність Закарпаття згідно із своїми уявленнями про післявоєнний устрій Європи і власними національними інтересами. Зрозуміло, перші ролі у розв'язанні цього питання, як і у формуванні нового післявоєнного устрою цілої Європи, відігравали країни переможної Антанти, якими у січні 1919 р. в Парижі була скликана конференція для вироблення мирних договорів із переможеними країнами.

Щодо долі Закарпаття, то серед паризьких миротворців, не в останню чергу завдяки активній дипломатичній діяльності чехословацької делегації, вже з самого початку роботи конференції утвердилася спільна думка – Закарпаття має стати частиною новоутвореної Чехословацької республіки. За згодою держав Антанти чехословацькі війська вже 12 січня 1919 р. зайняли західні регіони краю – до річки Уж, включаючи й м. Ужгород. Румунські власті, у свою чергу, протягом січня – березня 1919 р. самовільно окупували східні райони Закарпаття у верхів'ях р. Тиси, мотивуючи це тим, що там проживає більшість румун, які бажають жити в складі Румунії.

В цій складній військово-політичній ситуації і в самому Закарпатті посилюється прочехословацька орієнтація щодо подальшої долі краю. 7 січня 1919 р. спочатку частина Пряшівської народної ради на чолі з А.Бескидом висловилася за злуку з ЧСР. Незабаром його було включено до складу офіційної чехословацької делегації на мирній конференції в Парижі, до якої, крім прем'єр-міністра ЧСР К.Крамаржа та міністра закордонних справ Е.Бенеша, вже входили керівники Американської ради угорських русинів Г.Жаткович і І.Гардош²⁴. Наприкінці січня 1919 р. до Ужгорода прибули представники президента ЧСР капітани Ф.Пісецький і В.Вака, які проінформували діячів Ужгородської народної ради про діяльність Т.Масарика в США, його переговори з керівниками закарпатської еміграції та рішення американських русинів про приєднання Закарпаття до Чехословаччини. А на початку березня вже Жаткович і Гардош докладно інформують членів Ужгородської народної ради про хід обговорення питання про Закарпаття у США і на Паризькій мирній конференції та закликають закарпатців підтримати рішення американських русинів про приєднання Закарпаття до Чехословаччини²⁵.

На остаточне вирішення питання про долю Закарпаття вплинули і події в Угорщині, де внаслідок політичної кризи і мирної соціалістичної революції

було проголошено 21 березня 1919 р. Угорську радянську республіку. Упродовж кількох днів влада Рад – т. з. диктатура пролетаріату на зразок більшовицьких порядків у Росії – була встановлена по всій країні, в тому числі і в Закарпатті, за винятком територій, окупованих військами Чехословаччини й Румунії. У складі Угорської радянської республіки Закарпаття одержало територіальну крайову автономію: створювалась нова адміністративна одиниця – Руська Країна з столицею у м. Мукачево. Однак радянська влада на Закарпатті невдовзі була ліквідована. Вона проіснувала лише 40 днів (з 21 березня до 29 квітня 1919 р.), а в Угорщині – 133 дні.

Країни Антанти, стурбовані поширенням комуністичних ідей і революції, спрямували проти неї війська союзних держав. Зокрема, 16 квітня 1919 р. румунські, а 23 квітня і чехословацькі війська почали займати опорні пункти в Закарпатті. На початку травня ними була окупована вся територія краю. А 19 червня 1919 р. більшість делегатів обраного з'їзду Рад Угорщини прийняла ультиматум Клемансо про відведення угорських революційних військ – Червоної Армії «за призначені Угорщині кордони»²⁶.

Бурхливий розвиток воєнно-політичних подій в Центральній та Східній Європі і складний процес розгляду питання про Закарпаття на Паризькій мирній конференції²⁷ змусили об'єднатись усі політичні угруповання краю і нарешті визначитися щодо його майбутнього. 8 травня 1919 р. в Ужгороді зібралися представники трьох найвпливовіших в Закарпатті Народних рад – Пряшівської, Ужгородської і Хустської (близько 200 делегатів), які об'єдналися в Центральну Руську Народну Раду (голова – А.Бескид, заступники голови – А.Волошин, М.Брацайко, М.Стрипський) і одностайно ухвалили резолюцію про підтримку рішення Американської народної ради угро-русинів про об'єднання з чехословацьким народом на основі повної національної автономії. «Подкарпатские русини, – зазначалося в резолюції, – як автономна одиниця самовольно приключаються до Чехословацької республіки с тем, что руська автономна краина в заграничных, военных и финансовых делах спольно управлялася, а в прочих делах управляет собой самостойно, своими урядами и своим сеймом. Требуем, чтобы до территории сиеи краины принадлежали и западные жупи»²⁸.

На наступних засіданнях ЦРНР обговорювалися питання про статус і кордони Закарпаття у складі Чехословаччини, а також було вирішено рекомендувати громадянина США Г.Жатковича на посаду «повноважного міністра штату». Ці вимоги були викладені у спеціальному меморандумі, який 20 травня 1919 р. делегація ЦРНР у складі 112 осіб в урочистій обстановці передала в Празі президенту ЧСР Т.Масарику. При цьому вітальні промови виголосили А.Бескид, Г.Жаткович, А.Волошин, а також Т.Масарик, який російською мовою висловив радість у зв'язку з добровільним приєднанням Закарпаття до ЧСР і, між іншим, заявив: «Ви, русини, стільки прав будете мати, скільки виборете для себе»²⁹. Згадуючи цю подію, Августин Волошин у своїх спогадах писав: «Было то событие не лиш исторично-важное, но и широтеплое, братское! Золота Прага

торжественно привитала русинів, щиро погостила і ми з надеею на лепшу будучность вернулись до дому»³⁰.

Приєднання Закарпаття до Чехословацької республіки було правовим чином оформлено Сен-Жерменським договором з Австрією від 10 вересня 1919 р. на Паризькій мирній конференції. Згідно статей 10–13 цього договору Чехословаччина зобов'язувалася «встановити територію русинів на південь від Карпат у кордонах, визначених головними союзниками і дружніми державами, як автономну одиницю в рамках Чехословацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехословацької держави»³¹. Входження Закарпаття до складу Чехословаччини було підтверджено й спеціальним параграфом (48) Тріанонського мирного договору з Угорщиною від 4 червня 1920 р.

Оцінюючи характер процесу входження Закарпаття до ЧСР, слід відзначити, що воно було здійснено без участі широких народних мас краю і не відбивало історичних прагнень значної більшості закарпатських русинів-українців з'єднатися з Україною, тобто воно не було насправді добровільним. По-перше, делегати від карпаторусинської еміграції в США, що проголосували під час плебісциту 13 листопада 1918 р. за приєднання Закарпаття до Чехословаччини і на рішення яких у першу чергу посилалися чехословацькі дипломати в Парижі, виражали позицію всього близько 10 % американських русинів; по-друге, Центральна Руська Народна Рада, яка 8 травня 1919 р. підтримала таке рішення земляків-русинів у США, складалася з представників тільки трьох, нехай і впливових, рад, не обиралася всенародно і не могла, таким чином, репрезентувати все населення Закарпаття; по-третє, на її рішення не могла вплинути присутність в Ужгороді чехословацьких окупаційних військ, не говорячи вже про те, що на той час доля краю на користь Чехословаччини була вже практично вирішена у Парижі.

Приєднання Закарпаття до ЧСР сталося внаслідок збігу ряду обставин, насамперед міжнародних, серед яких найважливішими були: поразка у війні, розпад Австро-Угорщини та загальноєвропейський негативізм у ставленні до Відня і Будапешта, перемога більшовицької революції в Росії, невдачі українського державотворення, а також неспроможність українських держав – ЗУНР і УНР – відстояти рішення українців Закарпаття про злуку з Соборною Україною і, нарешті, прочехословацька орієнтація в цьому питанні країн Антанти, особливо Франції, яка влаштовувала практично всіх учасників Паризької мирної конференції і була підтримана ними з геополітичних міркувань (концепція Малої Антанти тощо)³².

Однак в цілому, з врахуванням всіх тодішніх обставин, можливостей і альтернатив історичного розвитку, слід визнати, що об'єднання закарпатських русинів-українців з сусідніми слов'янськими народами – словаками і чехами – у складі новоутвореної, чи не найдемократичнішої на той час в Європі Чехословацької республіки, яка до того ж обіцяла закарпатцям надати гарантовані

державами-переможцями широкі автономні права (тобто закарпатські русини-українці, єдині з національних меншин ЧСР, ставали її державотворчим елементом), було єдиним реальним і водночас оптимальним варіантом, позаяк відкривало нові можливості для соціально-економічного й національно-культурного розвитку цього, одного з найбільш відсталих на початку ХХ століття регіонів Європи.

---

¹ Див.: *Віднянський С.* Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців // *Культура українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції.* – Ужгород, 1994. – С.132.

² Див.: *Заставний Ф.Д.* Українська діаспора (розселення українців у зарубіжних країнах). – Львів, 1991. – С.13–17; *Субтельний О.* Україна: історія. – К., 1991. – С.466–467; *Українська еміграція: Історія і сучасність.* – Львів, 1992. – С.369–377.

³ Див.: *Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945).* – Ужгород, 1995. – С.38, 46–53.

⁴ Див.: *Веґеш М.М.* Історичні дослідження. – Т. IV: *Закарпаття між двома світовими війнами.* – Ужгород, 2000. – С.58–62.

⁵ *Нариси історії Закарпаття.* – С.54.

⁶ *Ванат І.* Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – Т. I. (1918–1938). – Пряшів, 1979. – С.61.

⁷ *Віднянський С.* Закарпаття у складі Чехо-Словацької республіки: переломний етап у національно-культурному й етнополітичному розвитку русинів-українців. – С.132.

⁸ *Віднянський С., Петрище П.* Політична діяльність закарпатської еміграції в США наприкінці 19-го – на початку 20-го ст. та її вплив на долю рідного краю // *Українська діаспора.* – Ч.4. – К., Чикаго, 1993. – С.11–12.

⁹ *Худанич В., Боднар В.* Руська Крайна в 1918–1919 роках // *Культура українських Карпат: традиції і сучасність.* – С.275; *Нариси історії Закарпаття.* – С.54–55.

¹⁰ *Ванат І.* Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. – С.67–68.

¹¹ Там само. – С.68.

¹² *Нариси історії Закарпаття.* – С.56.

¹³ *Кондратович І.* *История Подкарпатскоу Руси для народа.* – Ужгород, 1924. – С.107.

¹⁴ Див.: *Нариси історії Закарпаття.* – С.62–65.

¹⁵ *Клочурак С.* До волі: Спомини. – Нью-Йорк, 1978. – С.138–139.

¹⁶ *Ференц П.* Вплив геополітичних факторів на включення Закарпаття до складу Чехословаччини // *Carpatica – Карпатика.* – Вип. 6. – Ужгород, 1999. – С.86–87.

¹⁷ *Сміян П.К.* Жовтнева революція і Закарпаття (1917–1919 рр.). – Львів, 1972. – С.61–62.

¹⁸ *Болдижар М.* Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. – Ужгород, 1993. – С.15–20; *Нариси історії Закарпаття.* – С.65–66.

¹⁹ *Химинець Ю.* Мої спостереження із Закарпаття. – Нью-Йорк, 1984. – С.33.

²⁰ *Закарпатська правда.* – 1990. – 21 березня.

²¹ *Веґеш М.М.* Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках: Матеріали до спецкурсу для студентів іст. фак. – Ужгород, 1996. – С.28–30.

-
- ²² *Клочурак С.* До волі: Спомини. – С.128–129.
- ²³ *Вегеш М.М.* Горомадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918–1919 роках. – С.31.
- ²⁴ *Болдижар М.* Вхідження Закарпаття до складу Чехословаччини та його державно-правовий статус // Державно-правовий статус Закарпаття у складі Чехословаччини у 1919–1945 роках: Матеріали наук. конф. – Ужгород, 1997. – С.7–8.
- ²⁵ *Волошин А.* Спомини. – Ужгород, 1923. – С.92–93.
- ²⁶ Нариси історії Закарпаття. – С.74–81.
- ²⁷ Там само. – С.105–113.
- ²⁸ *Кондратович И.* История Подкарпатскоѣ Руси для народа. – С.109–110.
- ²⁹ *Каминский Й.* Т.Г.Масарикъ и Подкарпатская Русь // Карпатській свѣтъ. – Ужгород. – 1930. – Ч.1–2. – С.780.
- ³⁰ *Волошин А.* Спомини. – С.94.
- ³¹ *Стерчо П.* Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках: Репринт. вид. – Львів, 1994. – С.21.
- ³² Див.: *Вегеш М.М., Віднянський С.В.* Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918–1939). – К., Ужгород, 1998. – С.56–57.